

Mieczysław JÓZEFIK

O niektórych rzadszych gatunkach awifauny starorzecza w Hurku pod Przemyślem

О некоторых более редких видах авифауны старицы в Гурко около Пшемысля

On some rarer species of the ornithofauna of the old river bed at Hurko near Przemyśl

WSTĘP

Dolina Sanu w środkowym jego biegu, a zwłaszcza u jej wylotu pod Przemyślem na rozległą równinę rozciągającą się na północ aż po Roztocze, pod względem ornitogeograficznym przedstawia się nader interesująco. Na nie-dużym obszarze zamkniętym między miejscowościami: Hurko, Krzywca, Bircza i Rybotycze w pow. Przemyśl stykają się, a nawet nakładają się na siebie fauny: typowo górską — *Motacilla cinerea* TUNST., *Cinclus cinclus* (L.), *Picoides tridactylus* (L.) i typowo nizinna — *Gallinula chloropus* (L.), *Ixobrychus minutus* (L.), *Emberiza calandra* L., *Remiz pendulinus* (L.) itd. Na terenie tym można napotkać równocześnie gatunki zalatujące z północy — *Limicola falcinellus* (PONTOPP.) i z południa — *Ardea purpurea* L. Przebiegają tu granice zasięgów wielu gatunków i podgatunków, tędy przechodzi też dość uwydatniony szlak wędrówek ptaków.

Najbardziej zasługującym na uwagę punktem na wspomnianym obszarze jest starorzecze pod Hurkiem (7 km poniżej Przemyśla), wyróżniające się pośród innych tego typu zbiorników wodnych, leżących wzdłuż Sanu między Jarosławiem a Przemyślem nie tylko ciekawą ornitofauną, ale np. osobliwościami florystycznymi (*Trapa natans* WAN.).

Starorzecze pod Hurkiem jest typowym zbiornikiem eutroficznym. Jego powierzchnię (około 10 ha) w dużej części zarasta roślinność wodno-błotna. Jedynie w czasie znacznych powodzi łączy się ono z właściwym korytem Sanu. Warunki lęgowe i pokarmowe dla całego szeregu gatunków wodno-błotnych są na starorzeczu nader sprzyjające (duże partie trzciny, pływające wysepki

i małe oczka czystej wody ukryte wśród trzcin, gęste zarośla krzaczaste, wysoki starodrzew, podmokłe łąki i dość duża powierzchnia czystej wody).

Badania nad ornitofauną starorzecza pod Hurkiem przeprowadziłem w latach 1951—1958. Były to przeważnie wycieczki jedno- i dwudniowe. Jedynie w r. 1956 w okresie 12—18 VIII prowadziłem pracę stacjonarnie, dokonując obserwacji zarówno dziennych, jak i nocnych. W okresie tym w toku prac w dużym stopniu korzystałem z uprzejmej pomocy mgr H. ROLIK, za co wyrażam tu podziękowanie.

Ornitofauna starorzecza i w ogóle okolic Przemyśla nigdy nie była systematycznie badana. W szeregu prac, zwłaszcza sprzed pierwszej wojny światowej, dotyczących ornitofauny terenów b. Galicji znajdujemy krótkie notki i wzmianki o poszczególnych gatunkach, np. z okolic Krasiczyna, Nieniadowej, Rybotycz (DZIEDUSZYCKI, 1880). Z Hurka pochodzi jedynie notatka o pojawieniu się w pobliżu tej miejscowości *Pastor roseus* (L.).

W okresie międzywojennym doliną Sanu interesowali się w pewnym stopniu DOMANIEWSKI i DUNAJEWSKI (szereg wzmianek w pracach tych autorów o ptakach z okolic Brzozowa i Zarzecza koło Jarosławia oraz seria okazów, przeważnie z okolic Zarzecza — okazy są przechowywane w zbiorach Instytutu Zoologicznego PAN w Warszawie).

Po drugiej wojnie światowej nad fauną kręgowców doliny Sanu pracował GRODZIŃSKI (1957), który m. in. w r. 1957 odbył wycieczkę na trasie Sanok—Przemyśl i podaje szereg szczegółów o ptakach tego rejonu. Moje badania nad awifauną zlewiska Sanu w górnym i środkowym biegu tej rzeki (systematycznie kontynuowane dopiero od r. 1956) w pewnym stopniu dają obraz jej składu gatunkowego zarówno w okolicach Hurka, Przemyśla, jak i na terenach wyżej położonych (JÓZEFIK, 1959, 1960).

PRZEGLĄD SYSTEMATYCZNY

Ze 116 gatunków ptaków zanotowanych na starorzeczu i w jego pobliżu w sezonie letnim i jesiennym zatrzymam się jedynie na 26. Są to przeważnie gatunki notowane w tej części kraju po raz pierwszy, lub ze względu na ich rzadkość — nie posiadające w literaturze ornitologicznej dostatecznych danych o ich występowaniu. W przeglądzie uwzględniłem szereg gatunków sporadycznie zalatujących na Podkarpacie, jak również kilka gatunków pospolitych, nizinnych, poszerzających w ostatnich kilkunastu latach swoje zasięgi na podgórze. W przeglądzie, o ile na to pozwala materiał faktyczny, poruszam niektóre kwestie zoogeograficzne, zagadnienia dotyczące periodycznych ekspansji i rozszerzania granic zasięgu niektórych gatunków północno-wschodnich. Omawiając poszczególne gatunki, własny materiał podaję na tle danych zaczerpniętych z piśmiennictwa. Wykorzystuję także materiały muzealne Instytutu Zoologicznego PAN w Warszawie oraz własne spostrzeżenia ze zlewiska górnego i środkowego biegu Sanu. Jako materiał dokumentacyjny służą serie okazów większości podanych niżej gatunków, przechowywane w zbiorach Instytutu.

Gallinula chloropus (L.)

Na starorzeczu pod Hurkiem, poza krzyżówką i łyską występowała kurka wodna do r. 1956 najliczniej (w r. 1956 notowałem tam ponad 10 par, w r. 1958

liczba tego gatunku zaskakująco zmalała). Część osobników pozostaje na starorzeczu do drugiej połowy października. W okolicy występuje również na mniejszych zbiornikach wodnych. Powyżej Przemyśla obserwowałem kurkę wodną 2 VII 1956 na stawie w Krasiczynie. Według relacji miejscowych myśliwych, przed wojną gnieździł się ten gatunek na zanikłym obecnie starorzeczu pod Kruhelem Małym koło Przemyśla, a do ostatnich lat na sadzawkach pod Dubieckiem. Wycofywanie się tego gatunku z doliny środkowego Sanu jest spowodowane zabiegami melioracyjnymi oraz zarastaniem i wysychaniem starorzeczy. Pod Hurkiem zanik kurki wodnej wywołany jest przez kłusownictwo i nadmierną eksploatację starorzecza przez koło łowieckie dzierżawiące ten teren.

Z najbliższych leżących stanowisk znanych z literatury należy wymienić Zarzecze koło Jarosławia (DUNAJEWSKI, 1938) i okolice Lwowa (DZIEDUSZYCKI, 1880). Pojawianie się kurki wodnej powyżej środkowego biegu rzek obserwuje się wyłącznie w czasie wędrówek (FERIANC, 1941; KISTIĄKOWSKI, 1957; STRAUTMAN, 1954).

Porzana porzana (L.)

Podobnie jak poprzedni gatunek, stosunkowo liczna na starorzeczu i pobliskich zbiornikach. Pojedyncze osobniki obserwowałem do drugiej połowy października. Występowanie kureczki nakrapianej jako lęgowej stwierdziłem również w górnym biegu Sanu pod Leskiem i Łukawicą (w latach 1956, 1958), w środkowym biegu tej rzeki pod Dubieckiem (w r. 1956), w Krasiczynie (w r. 1956 i 1958). Pod Kruhelem Małym koło Przemyśla występowała ona do r. 1952, skąd jeszcze 20 VII 1951 uzyskałem jeden okaz (juv.). Oprócz derkacza, gatunek ten jest jednym z najdalej przenikających w głąb gór przedstawicielem *Ralli*. Potwierdzają to również obserwacje KOCYANA (1884) spod Nowego Targu i Trzciany. W czasie przelotów kureczka nakrapiana była notowana wysoko w górach, np. w Gorganach (STRAUTMAN, 1954), lub w Pieninach (SITOWSKI, 1916). Najbliżej od Hurka znajdujące się stanowiska lęgowe: okolice Stryja (BRUNICKI, 1889), Zamojskie (DOMANIEWSKI, 1913), okolice Rzeszowa (SCHAITTER, 1868).

Porzana parva (SCOP.)

Jedna obserwacja pochodzi spod Hurka z 13 VIII 1956. Ponieważ najbliższe znane stanowisko — Zarzecze koło Jarosławia (DZIEDUSZYCKI, 1880) odległe jest o 33 km, jako lęgowa zaś była kureczka mała stwierdzona w Lubelskiem i Zamojskiem (DOMANIEWSKI, 1913, TACZANOWSKI; 1882, 1888), nie wykluczone, że może się gnieździć na starorzeczu. O gnieźdzeniu się kureczki małej w Tatrach (Jaszczurówka) wspomina KARLIŃSKI (1882). Wzmianka ta mogła powstać tylko na skutek jakiegoś nieporozumienia (M. J.). KOCYAN (1884) notował ją na podgórzcu tatrzańskim (widocznie w czasie przelotów,

M. J.). Z nowszych doniesień brak jest jakichkolwiek danych o przenikaniu tego gatunku w głąb gór.

Limicola falcinellus (PONTOPP.)

Biegusik płaskodzioby należy do najrzadziej spotykanych w kraju gatunków przelotnych. Pod Hurkiem obserwowałem jeden okaz (juv.) 12 VIII 1956 na skraju mocno zamulonego brzegu starorzecza. Na Podkarpaciu gatunek ten przez ostatnie 100 lat notowany był pod Nowym Targiem (ezerwiec)(!) — bez podania roku (KOCYAN, 1884), pod Bierzanowem (pow. Wieliczka) — 27 VIII 1849, pod Wietrznem (pow. Krosno) — 27 VIII 1867, pod Rakowcem nad Dniestrem — 20 IX 1870 (DZIEDUSZYCKI, 1880). Również TACZANOWSKI (1888) notował ten gatunek w r. 1854 — jeden okaz na Wiśle pod Sandomierzem.

Sądząc z tych kilku danych — biegusik w czasie jesiennych przelotów nie omija Karpat, lecz dolinami rzek przenika na ich południowe zbocza.

Limosa limosa (L.)

Na starorzeczu rycyk pojawia się w drugiej połowie lata. Pojedyncze okazy obserwowałem w dniach 12—15 VIII 1951 oraz stado składające się z 6 osobników 21 VII 1956 (stado było widziane w ciągu tego dnia kilkakrotnie w zachodniej części starorzecza). Ponieważ w ostatnich kilkudziesięciu latach granica zasięgu tego gatunku (szczególnie na Ukrainie) znacznie przesunęła się na południe, np. w ostatnich latach stwierdzono gnieźdzenie się w delcie Dniestru (KISTIAKOWSKI, 1957), w Słowacji (FERIANC, 1955; MATOUŠEK, 1956), jest bardzo prawdopodobne, że rycyk również na terenie Polski przesunął ku południowi swój zasięg. Z najbliższych znanych łęgówisk należy wymienić obszary leżące między Wieprzem a Bugiem, w pobliżu Krasnegostawu i Radzyna (TACZANOWSKI, 1882). DOMANIEWSKI (1913), badając ornitofaunę Zamojszczyzny, wspomina o rycyku, jako gatunku rzadkim, spotykanym jedynie w czasie przelotów. W 20 lat później z powiatów lubelskiego i chełmskiego zebrano kilka okazów, przeważnie z kwietnia i maja (okazy są zdeponowane w zbiorach Instytutu Zoologicznego PAN w Warszawie). Świadczyłoby to o dużym prawdopodobieństwie gnieźdzenia się rycyka na tych terenach. Obszary północno-zachodniej części województwa rzeszowskiego pod względem ornitologicznym nie były nigdy zbadane dość dokładnie — trudno więc sądzić, jak tam przedstawia się kwestia występowania rycyka. Również moje obserwacje spod Hurka niewiele mogą pomóc w rozstrzygnięciu tego zagadnienia.

Tringa glareola L.

Kilkakrotne obserwacje pochodzą z 21 VII 1956 (kilka okazów) oraz z okresu 12—18 VIII 1956. Gatunek ten również notowano w tym samym czasie na Sanie między Przemyślem a Medyką. Brodziec leśny, jakkolwiek jest po-

dawany przez licznych autorów jako lęgowy dla prawie większości obszaru Polski, to kwestia ustalenia południowej granicy zasięgu tego gatunku została rozstrzygnięta dopiero w ostatnich latach. Granica ta przebiega według KISTIAKOWSKIEGO (1957) przez południowe części Białorusi (w Polsce przypuszczalnie przez północne części województwa lubelskiego — M. J.). Wszystkie dane o gnieźdzeniu się tego gatunku bardziej na południe opierają się na obserwacjach osobników koczujących w miesiącach letnich. Tezę tę potwierdzałby fakt, że zarówno wszystkie obserwacje z doliny Sanu, jak również daty odstrzału okazów pochodzących np. z powiatu chełmskiego mieszczą się w okresie: koniec lipca — początek września.

Tringa ochropus L.

Na samym starorzeczu występuje bardzo rzadko. Jedyna obserwacja dwóch osobników pochodzi z 14 VIII 1956. Na odcinku Sanu w pobliżu Hurka gatunek ten obserwowałem kilkakrotnie (przeważnie po 2—3 osobniki razem). W dorzeczu Sanu gnieździ się prawdopodobnie aż do samych źródeł. Potwierdzałyby to spostrzeżenia w okresie lęgowym: pod Mrzygłodem (pow. Sanok) — 10 VI 1956, pod Ustrzykami Górnymi (pow. Ustrzyki Dolne) na potoku Wołosatym — 4 VI 1958. Z miejscowości najbliższej leżących od Hurka, skąd pochodzą okazy strzelane w porze lęgowej (zbiory Instytutu Zoologicznego PAN w Warszawie) wymienić należy Sokołów (b. pow. Stryj) i Cząstkowice (pow. Jarosław). W Karpatach gatunek ten był notowany przez szereg ornitologów (BRUNICKI, 1889; KOCYAN, 1884; STRAUTMAN, 1954). Jak podkreśla KISTIAKOWSKI (1957), południowa granica zasięgu tego gatunku na Ukrainie pozostaje dotychczas nie dość dokładnie zbadana. W Polsce kwestia ta zostaje również nie rozstrzygnięta, tym bardziej że nowych materiałów brak. Ciekawe jest również, że na południe od doliny Sanu w pobliżu miejscowości Senna (wschodnia Słowacja) staługwa samotna była obserwowana w czerwcu w latach 1948, 1953 (FERIANC, 1955).

Squatarola squatarola (L.)

W dniu 4 X 1958 obserwowana dwukrotnie nad Sanem w pobliżu Hurka. Siewnica, będąc rzadkością na ziemiach polskich, zasługuje na szczególną uwagę, zwłaszcza że w czasie wędrówek zdaje się nie unikać gór. Wskazywałyby na to obserwacje BRUNICKIEGO (1889) poczynione we wrześniu r. 1884 pod Stryjem, kilka okazów zastrzelonych w jesieni w latach 1859—1879 nad Se-retem w b. powiecie Brody (DZIEDUSZYCKI, 1880), obserwacja DOMANIEWSKIEGO (1913) z Zamojskiego. Bardzo ciekawe są dane ze wschodniej Słowacji, gdzie siewnicę spotyka się w jesieni pod Senną (FERIANC, 1955). W zestawieniu z obserwacjami spod Hurka jest bardzo prawdopodobne, że siewnica przenika doliną Sanu przez przełęcz Użocką właśnie do doliny rzeki Uh.

Capella gallinago (L.)

Poza obszarem starorzecza, gatunek ten notowałem 19 V 1956 na mokradłach między Leskiem a Postołowem. Obserwacje spod Hurka pochodzą z okresu 12—18 VIII 1956 i dotyczą kilku okazów. Ponieważ codziennie obserwowałem mniej więcej jednakową liczbę kszyków, zwłaszcza o zmroku, kiedy te ptaki są ożywione (charakterystyczne głosy), sądzę, że były widziane i słyszane stale te same osobniki. Mówiłoby to raczej o stosunkowo długotrwałym zatrzymywaniu się tego gatunku w odpowiednim biotopie podczas przelotów. O przenikaniu kszyka dolinami rzek przez Karpaty świadczą liczne obserwacje poczynione w ostatnich stu latach (KARLIŃSKI, 1882; KOCYAN, 1884; MICZYŃSKI, 1936; SITOWSKI, 1916 i in.), a także szereg okazów (zbiory Instytutu Zoologicznego PAN w Warszawie) zebranych w okolicy Stryja i Dublan.

Chlidonias nigra (L.)

Na starorzecze zalatuje przypadkowo. Pojedyncze osobniki rejestrowałem 12 VIII 1951, 10 VIII 1955 i 21 VII 1956. Z innych punktów w dolinie Sanu napotkałem większe skupisko tego gatunku (ponad 20 ptaków) 9 VI 1956 około 2 km poniżej Sanoka. Czy była to kolonia lęgowa, nie udało mi się stwierdzić. Fakt ten nabiera wagi ze względu na to, iż większość autorów wskazuje na brak rybołówki czarnej jako lęgowej w okolicach górzystych. Z najbliższej leżącej od Hurka miejscowości, gdzie gatunek ten obserwowano, należy wymienić: Cząstkowice (pow. Jarosław) — okaz w zbiorach Instytutu, okolice Stryja (BRUNICKI, 1889), górny bieg Bugu (DZIEDUSZYCKI, 1880), powiaty: Chełm, Włodawa — kilka okazów w zbiorach Instytutu. Na przelotach w Tatrach notował ją KOCYAN (1884).

Podiceps nigricollis (BREHM)

Jedyna obserwacja spod Hurka pochodzi z 12 VIII 1956. Na Sanie w obrębie Przemyśla widziałam zauszniaka kilkakrotnie w ostatniej dekadzie sierpnia w r. 1952. Z najbliższych okolic, gdzie gatunek ten stwierdzono, wspomnę: Żurawiczki (pow. Przeworsk), Rychlice (b. pow. Drohobycz) (DZIEDUSZYCKI, 1880), oraz z miejscowości Sokółów (b. pow. Stryj), Kanie (pow. Chełm), skąd pochodzi kilka okazów przechowywanych w zbiorach Instytutu. O przenikaniu zauszniaka przez przełęcz na południową stronę Karpat w czasie przelotów świadczą obserwacje DOMANIEWSKIEGO (1927), KOCYANA (1884), SITOWSKIEGO (1916), STRAUTMANA (1954).

Podiceps griseigena (BODD.)

Na terenach podgórskich gatunek znacznie rzadszy, niż poprzedni. Pod Hurkiem dokonałem dwóch obserwacji: 21 VII 1956 — stado składające się z 5 osobników, 12 VIII 1956 — obserwacja pojedynczego osobnika. Oprócz

tęgo z Podkarpacia i Podhala pochodzą jedynie spostrzeżenia KOCYANA (1884) i STRAUTMANA (1954).

Anas crecca L.

Do ostatnich lat prawdopodobnie gnieździła się na starorzeczu. Gatunek ten obserwowałem tam 10 VIII 1955 — dwa okazy, 21 VII 1956 — dwa okazy, 14 VIII 1956 — kilka sztuk. W r. 1958, pomimo bardzo szczegółowych poszukiwań, nie spotkałem cyraneczki w porze lęgowej pod Hurkiem. Dopiero 7 X 1958 spostrzegłem jeden przelotny okaz. O dużym prawdopodobieństwie zachodzenia zasięgu lęgowego cyraneczki na Podkarpacie świadczą okazy (zbiory Instytutu) zbierane przez DUNAJEWSKIEGO w kwietniu i maju w Cząstkowicach i Zarzeczcu (pow. Jarosław), a także okaz zabity w kwietniu w Barszczowicach pod Lwowem (DZIEDUSZYCKI, 1880). O sporadycznym gnieźdzeniu się w okolicy Stryja wspomina BRUNICKI (1889), a STRAUTMAN (1954) podaje dane o dwóch osobnikach lęgowych z Karpat wschodnich.

Nyroca nyroca (GÜLD.)

Na starorzeczu lęgowa. Potwierdzają to obserwacje własne — 15 VIII 1951 — kilka osobników, 21 VII 1956 — kilkanaście osobników, 15 VIII 1956 — ponad 10 sztuk, a także gniazda z pełnymi lęgami spotykane w ostatnich latach przez myśliwych (ostatnie gniazdo wybrały miejscowe dzieci w połowie maja r. 1958). Z najbliższej leżących, znanych stanowisk tego gatunku należy wymienić Cząstkowice, skąd pochodzi szereg okazów (zbiory Instytutu) zebranych przez DUNAJEWSKIEGO w maju r. 1936. O gnieźdzeniu się podgorzałki w dolinie Dniestru wspomina STRAUTMAN (1954), a o zalatywaniu w czasie ciągów na Podhale — KOCYAN (1884).

Ciconia nigra (L.)

Od źródeł Sanu do Ostrowa pod Przemyślem gatunek stosunkowo liczny (kilkadziesiąt obserwacji w latach 1956, 1958). W okolicy Hurka bocian czarny nie gnieździ się, lecz sporadycznie żeruje na Sanie w pobliżu starorzecza (obserwacje pojedynczych osobników). Ponieważ według DUNAJEWSKIEGO (1936) bocian czarny gnieździ się również w pow. jarosławskim i dalej na północ, trudno jest sądzić, czy są to osobniki populacji górskiej (musiałyby wówczas przelatywać nad Przemyślem, czego mimo wieloletnich obserwacji nigdy nie zauważyłem, lub przenikać doliną Wiaru wpadającego do Sanu w pobliżu starorzecza), czy ewentualnie przylatują one z dolnego biegu Sanu. W każdym razie jest bardzo prawdopodobne, że właśnie dolina Sanu łączy zasięgi populacji górskiej i nizinnej. Byłoby to bardzo ciekawe z punktu widzenia zoogeograficznego, tym bardziej że dotychczas panuje przekonanie, iż zasięg populacji karpackiej jest od pozostałej części odizolowany.

Ardea purpurea L.

Obserwacja 21 VII 1956 jednego okazu (prawdopodobnie juv.). W XIX i pierwszych dziesięcioleciach XX w. gatunek stosunkowo często notowany w dolinach rzek Podkarpacia, szczególnie w drugiej połowie lata (BRUNICKI, 1889; KARLIŃSKI, 1882; KOCYAN, 1884; STRAUTMAN, 1954).

Ixobrychus minutus (L.)

Na starorzeczu jest to jedyny, lęgowy przedstawiciel *Ardeidae*. Bączka obserwowałem pod Hurkiem: 10 VIII 1955 — kilka młodych osobników, 21 VII 1956 — obserwacje kilkunastu młodych i starych osobników, 12—18 VIII 1956 — wykrycie kilku opuszczonych gniazd, w tym jedno zawierało pisklęta z jeszcze nierozwiniętymi lotkami, oraz spostrzeżenia dotyczące kilkunastu bączków młodych i starych. Na podstawie tych danych należy przypuszczać, że w r. 1956 na całym starorzeczu gnieździło się około 10 par bączków. W r. 1958 liczba tego gatunku na terenie starorzecza gwałtownie zmalała. Z najbliższych okolic jako lęgowy był bączek notowany na torfowiskach pod Dubieckiem (19, 20 VI 1956 — głosy i obserwacja pojedynczych osobników). W czasie przelotów rejestrowałem pojedyncze okazy w pierwszej połowie października. Na Podkarpaciu bączek był rejestrowany jedynie przez BRUNICKIEGO (1889) i KOCYANA (1884) — pojedyncze okazy. Jako pospolicie występujący wymienia ten gatunek STRAUTMAN (1954), lecz nie podaje żadnych szczegółów.

Circus aeruginosus (L.)

Na starorzeczu obserwowany 20 VIII 1952, 13 VIII 1956. W dolinie Sanu lęgowy prawdopodobnie jedynie w dolnym biegu. Według STRAUTMANA (1954) gnieździ się w dorzeczu Dniestru. Konkretnych danych o najbliższych stanowiskach lęgowych z Polski brak.

Coracias garrulus (L.)

W środkowym biegu Sanu spotykana rzadko. Jako lęgowa występuje kraska w okolicach Krasiczyna (dane uzyskane od leśników) i Olszan (pow. Przemyśl), gdzie obserwowałem jedną parę 27 V 1958. Pod Hurkiem i w jego okolicach rejestrowałem kraszkę niejednokrotnie, zwłaszcza w lipcu i sierpniu. O przenikaniu tego gatunku w góry i na tereny podgórskie świadczą również dane BACMEISTERA (1916), DZIEDUSZYCKIEGO (1880), KARLIŃSKIEGO (1882), KOCYANA (1884), STRAUTMANA (1954).

Corvus corax (L.)

Pod Hurkiem po raz pierwszy lęgowe kruki zanotowałem w r. 1958 (dwa gniazda na starych topolach nad starorzeczem, resztki podlota przy lisiej norze na polach otoczonych przez starorzecze — 26 V 1958, kilkanaście obserwacji

pojedynczych osobników i stad składających się z 2–5 kruków, poczynionych w maju i w październiku 1958 r.). W dorzeczu górnego i środkowego biegu Sanu w latach 1956, 1958 notowałem ten gatunek kilkadziesiąt razy (w tym kilka stanowisk lęgowych). Znaczny wzrost liczebności kruka w ostatnim dziesięcioleciu jest charakterystyczny również dla nizinnych okolic Polski (DOBROWOLSKI, PIELOWSKI, PINOWSKI, WASILEWSKI, 1958). O zanikaniu kruka już w końcu XIX i pierwszych dziesięcioleciach XX w. wspomina KOCYAN (1884) i SKURATOWICZ (1939). Jako nielicznego dla b. Galicji podają go BRUNICKI (1889) i DOMANIEWSKI (1916). Jest rzeczą charakterystyczną, że o ile w wyższych partiach gór liczebność kruka nigdy nie była znaczna, o tyle zasiedlenie przez ten gatunek terenów podgórskich i dolin rzecznych powiązane jest z dostrzegalnym wzrostem ilościowym wyrażającym się w wartościach bezwzględnych (liczba osobników przypadających na jednostkę powierzchni). Jak wynika z monograficznej pracy STRAUTMANA (1954), liczebność kruka w Karpatach do lat pięćdziesiątych naszego stulecia była wprost proporcjonalna do wzrastania wysokości terenu nad poziom morza. W kilka lat później GRODZIŃSKI (1957) stwierdza dość pospolite występowanie tego gatunku na pogórzach w środkowym biegu Sanu. Według moich obserwacji liczebność kruka wzrasta z roku na rok wyłącznie na terenach podgórskich. To ekspansywne wzrastanie ilościowe można wytłumaczyć synantropizacją tego gatunku.

Emberiza calandra L.

W okolicach starorzecza lęgowy, lecz rzadki. Jedyne w okresie jesiennym pojawia się masowo (np. 7 X 1958 stado liczące ponad 50 osobników obserwo wałem przez kilka godzin. Potrzezcze zerowały na okolicznych polach, odpoczywały na trzcinach i wiklinie). W środkowym biegu Sanu potrzezcz, jako lęgowy, występuje aż po Dynów włącznie (stwierdzono kilka stanowisk). Powyżej Przemysła w okolicach Ostrowa, Kuńkowiec i Lipowicy lęgowe potrzezcze obserwo wałem na zboczach wzgórz (300 m n. p. m.). Fakty te zasługują na uwagę z tego względu, że potrzezcz, gatunek nizinny, dotychczas jako lęgowy nie był jeszcze notowany na terenach górzystych po północnej stronie Karpat. Zarówno DOMANIEWSKI (1916), KARLIŃSKI (1882), KOCYAN (1884), MICZYŃSKI (1936), SITOWSKI (1946), jak i STRAUTMAN (1954), chociaż wspominają o sporadycznym pojawianiu się tego gatunku na terenach górzystych, to jednak stanowisk lęgowych nie stwierdzili. Najbliższe od Hurka stanowiska lęgowe stwierdzono pod Zarzeczem (pow. Jarosław) — szereg okazów zebranych przez DUNAJEWSKIEGO w kwietniu i maju 1936 r. (zbiory Instytutu).

Emberiza hortulana L.

Na starorzeczu obserwacja samca 21 VII 1956. Mimo usilnych poszukiwań nie udało mi się w pobliżu Hurka wykryć stanowisk lęgowych. W górnym biegu Sanu ortolan (♂ ad.) był notowany 2 VI 1958 pod Postołowem (pow. Lesko).

Najbliższe stanowiska lęgowe są znane spod Zarzecza (pow. Jarosław) (DUNAJEWSKI, RYDZEWSKI, 1937), spod Dublan i Grzybowic (MICZYŃSKI, 1922, 1936).

Emberiza schoeniclus (L.)

W odległości 8 km od Hurka w okolicy Poździacza obserwowałem 24 V 1958 dwa osobniki, na samym starorzeczu pod Hurkiem w tym samym dniu — jeden okaz, oraz powyżej Przemyśla pod Ostrowem (Biała Skala) 25 V 1958 stwierdziłem jedno stanowisko lęgowe. Najbliżej leżące stanowiska lęgowe notowano w okolicach Stryja (BRUNICKI, 1889) i w Zamojskiem (DOMANIEWSKI, 1913).

Remiz pendulinus (L.)

Prawdopodobnie lęgowy. Ze starorzecza pochodzą obserwacje czterech ptaków młodych i dwóch starych dokonane 16 VIII 1956. Na tym samym terenie slyszalem głosu remizów 21 VII 1956. W górnym biegu Sanu na stawie przy torze kolejowym pod Łukawicą (pow. Lesko) remizy (najprawdopodobniej lęgowe) obserwowałem w dniach 31 V—4 VI 1956. Mimo skrupulatnych poszukiwań gniazda nie znaleziono. Występowanie remiza w górnym i środkowym biegu Sanu jest interesujące z dwóch względów: po pierwsze gatunek ten w ostatnich kilkunastu latach wykazuje duże tendencje ekspansywne, przejawiające się zarówno w zajmowaniu nie zasiedlonych obszarów w obrębie własnego zasięgu (co połączone jest ze wzrastaniem jego liczebności), jak również rozszerza swój zasięg na tereny dotychczas nie opanowane; po drugie — przynikanie tego gatunku na tereny górzyste i adaptacja do małych zbiorników. W dolnym biegu Sanu stanowiska remiza są znane z miejscowości Kopki i Konstantynów (pow. Nisko, SZCZEPSKI, in litt.) i z okolic Sandomierza (BAEDEL, 1940; SOKOŁOWSKI, 1936; SZARSKI, 1951; SZCZEPSKI, in litt.). Również na dopływie Sanu Wisłoku gatunek ten był stwierdzony (SZARSKI, 1951).

Występowanie remiza na Podkarpaciu ściśle wiąże się z okresową pulsacją jego liczebności. Tak np. w końcu ubiegłego stulecia gatunek ten był znany znad rzeki Stryj (BRUNICKI, 1889), znad Wisłoka w okolicach Rzeszowa (SCHAITTER, 1868), z przedmieść Krakowa (SCHAUER, 1878), ale już w pierwszym dwudziestoleciu naszego wieku zaznacza się wyraźnie zanikanie remiza na tym obszarze (DOMANIEWSKI, 1916). Nową ekspansję tego gatunku na obszary południowej Polski zaobserwowano w mijającym dziesięcioleciu — odkrycie szeregu stanowisk w dolinie Soły (FERENS, 1950; SZCZEPSKI, in litt.), w dolinie Dunajca (PARTYKA, 1958), wreszcie na Wisłoku i na Sanie. Również na Morawach (KUX, 1954) i w centralnej Polsce zaznacza się wzrost liczebności remiza (SZCZEPSKI, in litt.).

Locustella luscinioides (SAVI)

Kwestia zasięgu tego gatunku na Podkarpaciu nie jest jeszcze całkowicie wyjaśniona. Spod Hurka pochodzi tylko jedna obserwacja z 16 VIII 1956

oraz jedna (śpiew) z zupełnie zarośniętego starorzecza spod wsi Chałupki koło Radymna — 24 V 1958. Inne najbliższe stwierdzone stanowiska brzęczki pochodzą z dolnego biegu Sanu spod Jarosławia (DOMANIEWSKI, 1916), spod Lwowa i Dublan (MICZYŃSKI, 1922).

Acrocephalus arundinaceus (L.)

Po północnej stronie Karpat obserwował ten gatunek w czasie przelotów wiosennych KOCYAN (1884) pod Orawicami i MICZYŃSKI (1936) pod Dublanami. W dolinie Sanu stanowiska lęgowe pod Hurkiem są prawdopodobnie krańcowe, jeśli chodzi o przenikanie trzcinnika drożdówki w górę biegu tej rzeki. W dniu 26 V 1958 stwierdziłem na całym starorzeczu ponad 15 par lęgowych. W okresie 1951—1958 jest to maksymalna liczba osobników zarejestrowanych w ciągu jednej penetracji starorzecza. Najbliższym stanowiskiem, gdzie notowano ten gatunek, jest Zarzecze (pow. Jarosław), skąd pochodzi okaz zebrany przez DUNAJEWSKIEGO (zbiory Instytutu).

STARORZECZE JAKO PUNKT ETAPOWY W WĘDRÓWKACH PTAKÓW

O dużym znaczeniu starorzecza, a także pomniejszych zbiorników wodnych w jego pobliżu dla gatunków wędrownych, świadczy nader różnorodny skład jego awifauny (częściowo podany wyżej), jaki tam obserwuje się w drugiej połowie lata i w jesieni. Pod Hurkiem właśnie rozgałęzia się trasa przelotów gatunków związanych przeważnie ze środowiskiem wodnym, z jednej strony na zachód i południe do doliny Sanu w kierunku przełęczy Użockiej, z drugiej zaś — na południowy wschód do doliny Dniestru. Należy też zaznaczyć, że starorzecze jest krańcowym i najwyższym leżącym punktem, gdzie zatrzymują się na odpoczynek i żerowiska gatunki przelotne przed pokonaniem łańcucha Karpat. Po stronie południowej Karpat analogicznym punktem są rozlewiska w dolinie rzeki Uh koło miejscowości Senna we wschodniej części Słowacji (FERIANC, 1955).

W ostatnich dwóch latach w związku z intensywną eksploatacją starorzecza przez dzierżawiące je koło łowieckie, a także z panoszącym się tam klusownictwem, wycinaniem trzin, drzew, wybieraniem lęgów przez okoliczną ludność stan liczebny awifauny uległ poważnym zmianom. Na przykładzie pospolitych gatunków łownych może zilustrować to tabela na s. 12.

W r. 1958 nie stwierdziłem również bardzo pospolitych w latach ubiegłych zarówno na starorzeczu, jak i na Sanie w jego pobliżu takich gatunków, jak: *Ardea cinerea* L., *Vanellus vanellus* (L.), *Sterna hirundo* L., *Milvus milvus* (L.), nie mówiąc już o gatunkach rzadszych. Również miejscowi rolnicy, wędkarze i myśliwi, którzy na tym terenie w latach poprzednich obserwowali bardzo różnorodną faunę lęgową i przelotną ptaków, zwrócili na to zjawisko uwagę. Osoby te w wywiadach przeprowadzonych z nimi m. in. komunikowały, że

np. w niektórych latach w okresie przelotów wiosennych i jesiennych na starorzeczu osiadały duże ilości nie znanych im gatunków kaczek, czasami pojawiały się tam „dzikie gęsi” (?!), a nawet w swoim czasie w pobliżu zastrzelono łabędzia(!).

Stan liczebny gatunków łownych na starorzeczu w Hurku w latach 1956 i 1958.

Gatunek	(21 VII) 1956	(26 V) 1958
<i>Anas platyrhynchos</i> L.	60	1
<i>Anas querquedula</i> L.	10	2
<i>Nyroca nyroca</i> (GÜLD.)	15	—
<i>Fulica atra</i> L.	60	30
<i>Gallinula chloropus</i> (L.)	25	2

(Dane powyżej 10 — zaokrąglono; w tabeli wzięto pod uwagę maksymalną liczbę osobników notowaną w ciągu jednego dnia).

Biorąc pod uwagę wspomniane okoliczności, a także wpływ starorzecza na kształtowanie się składu gatunkowego podgórskiej ornitofauny, należałoby ten zbiornik wodny otoczyć ochroną i objąć jego obszar prawami przysługującymi rezerwatom przyrody.

PIŚMIENNICTWO

- BACMEISTER W. 1916. Beitrag zur Avifauna von Ostpolen. Falco, Halle, 12.
- BAEDEL E. 1940. Beutelmeisennester aus der Weichselgend. Ber. Ver. schles. Orn., Breslau, 25, 1, 2.
- BRUNICKI J. 1889. Ptaki spostrzegane w okolicy Stryja. Spraw. Kom. Fizyogr., Kraków, 23.
- DOBROWOLSKI K., PIELOWSKI Z., PINOWSKI J., WASILEWSKI A., 1958. Wpływ zmiany biologii kruką (*Corvus corax* L.) — gnieźdzenie się w bezpośrednim sąsiedztwie człowieka — na liczebność i rozmieszczenie populacji tego gatunku. Ekologia pol., ser. A, Warszawa, 6, 5.
- DOMANIEWSKI J. 1913. Ptaki Ordynacji Zamoyskiej w gub. Lubelskiej. Pam. Fizyogr., Warszawa, 21.
- DOMANIEWSKI J. 1916. Krytyczny przegląd awifauny Galicji. Pam. Fizyogr., Warszawa, 25.
- DUNAJEWSKI A. 1936. Materiały do występowania czarnego bociana (*Ciconia nigra* Linn.) w Polsce. Acta Orn. Mus. Zool. Pol., Warszawa, 2, 1.
- DUNAJEWSKI A. 1938. Dwie nowe formy ptaków. Acta Orn. Mus. Zool. Pol., Warszawa, 2, 10.
- DUNAJEWSKI A., RYDZEWSKI W. 1937. O występowaniu niektórych ptaków w Polsce. Acta Orn. Mus. Zool. Pol., Warszawa, 2, 3.
- DZIEDUSZYCKI W. 1880. Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie. Lwów.
- FERENS B. 1950. Ptaki Żywiecczyzny. Mat. Fizjogr. Kraju. Kraków, 25.
- FERIANC O. 1941. Avifauna Slovenska. Techn. obz. slov. V, č. 11. Pfirodoved. príl., Bratislava, 2.

- FERIANC O. 1955. Inundačne územie pri Sennom (okres Velké Kapušany) ako doležitá migračná lokalita vodného ptactva na Východnom Slovensku. Pr. Slow. Akad. Vied., ser. biol., Bratislava, 1, 4.
- GRODZIŃSKI W. 1957. Materiały do fauny kregowców Bieszczad Zachodnich. Zesz. nauk. UJ. Zoologia, Kraków, 10.
- JÓZEFIK M. 1959. Rzadkie gatunki ptaków w dorzeczu górnego i średniego biegu Sanu. Streszcz. ref. Zjazdu Anat. i Zool., Kraków.
- JÓZEFIK M. 1960. Modyfikacje południowo-zachodniego odcinka granicy zasięgu *Erythrina erythrina erythrina* (PALL.) na przestrzeni dwóch ostatnich stuleci. Acta Orn., Warszawa, 5, 11.
- KARLIŃSKI 1882. Wykaz ptaków tatrzańskich. Spraw. Kom. Fizyogr., Kraków, 16.
- KISTIAKOWSKI O. B. 1957. Fauna Ukrainy. Ptachy. Kijiw, 4.
- KOCYAN A. 1884. Ptaki spostrzegane po stronie północnej Tatr. Kraków.
- KUX Z. 1954. Příspěvek k hnízdění biologie a rozšíření moudivláček (*Remiz pendulinus pendulinus* L.) na jižní Morave. Čas. Moravsk. Mus. Brno, 39.
- MATOUŠEK B. 1956. Příspěvek k oológii Slovenskej Avifauny. Biol. práce, Bratislava, 2, 7.
- MICZYŃSKI K. 1922. Notatki ornitologiczne. Spraw. Kom. Fizyogr., Kraków, 55/56.
- MICZYŃSKI K. 1936. Spostrzeżenia nad przylotem i odlotem ptaków w Dublanach i okolicy. Zool. Polon., Lwów, 1.
- PARTYKA M. 1958. Remiz (*Remiz pendulinus* L.) w widłach Dunajca i Wisły. Chrońmy Przyr. Ojcz., Kraków, 14, 2.
- SCHAITTER J. 1868. Zapiski o ssakach i ptakach okolic Rzeszowa. Spraw. Kom. Fizyogr., Kraków, 2.
- SCHAUER E. 1878. Ueber die Vogelwelt in den Umgebungen von Krakau. Mitt. Orn. Ver. Wien. 2.
- SITOWSKI L. 1916. Ptaki Pienin. Spraw. Kom. Fizyogr., Kraków, 50.
- SITOWSKI L. 1946. Rzadsze gatunki ptaków w Pieninach. Chrońmy Przyr. Ojcz., Kraków, 2, 1/2.
- SKURATOWICZ W. 1939. Niektóre ciekawsze ptaki Ordynacji Zamojskiej. Zamość.
- SOKOŁOWSKI J. 1936. Ptaki ziem polskich. 1. Poznań.
- STRAUTMAN F. I. 1954. Pticy Sowietского Sojuza. Kijew.
- SZARSKI K. 1951. O gnieźdzeniu się remiza (*Remiz pendulinus* L.) pod Wrocławiem. Acta Orn. Mus. Zool. Pol., Warszawa, 4, 3.
- TACZANOWSKI W. 1882. Ptaki Krajowe. 2. Kraków.
- TACZANOWSKI W. 1888. Spis ptaków Królestwa Polskiego obserwowanych w ciągu ostatnich lat pięćdziesięciu. Pam. Fizyogr., Warszawa, 8.

РЕЗЮМЕ

В работе приводятся наблюдения автора проведенные в 1951—1958 г.г. на старице Сана в Гурко около Пшемысля. Автор рассматривает 26 видов птиц, которые либо являются редкими на данной территории, либо встречаются на низменности, но расширяют в последние годы свои ареалы на Подкарпатье. Впервые отмечены здесь следующие виды: *Porzana parva* (SCOP.), *Limicola falcinellus* (PONTOPP.), *Squatarola squatarola* (L.), *Podiceps griseigena* (BODD.), *Ardea purpurea* L., *Emberiza hortulana* L., *Remiz pendulinus* (L.), *Locustella luscinioides* (SAVI). В части систематической автор

касается некоторых вопросов зоогеографии, приводя новый материал для установления границ ареалов таких видов, как *Limosa limosa* (L.), *Tringa glareola* L., *Tringa ochropus* L.; приводит материал относительно колебания численности *Corvus corax* (L.) и *Remiz pendulinus* (L.). К видам экспансивным, расширяющим свои ареалы на подгорные районы относятся: *Chlidonias nigra* (L.), *Ixobrychus minutus* (L.), *Coracias garrulus* (L.), *Emberiza calandra* L., *Remiz pendulinus* (L.). В работе рассматривается роль старицы, как места отдыха птиц во время перелетов, особенно перед преодолением Карпатского хребта; приводятся факты, свидетельствующие о разорении орнитофауны старицы браконьерами. Автор предлагает создать в Гурко заповедник.

SUMMARY

The author discusses 26 rarer avian species, some of which are common in lowlands, but which have recently extended their range to the sub-Carpathian region. He observed them during the years 1951—1958 in the old bed of the San river at Hurko near Przemyśl (southern Poland). Among the birds recorded for the first time in this region are: *Porzana parva* (SCOP.), *Limicola falcinellus* (PONTOPP.), *Squatarola squatarola* (L.), *Podiceps griseigena* (BODD.), *Ardea purpurea* L., *Emberiza hortulana* L., *Remiz pendulinus* (L.) and *Locustella luscinioides* (SAVI). In the systematic survey the author touches on some zoogeographical questions, contributing new material towards the establishment of geographical range extremes of *Limosa limosa* (L.), *Tringa glareola* L. and *Tringa ochropus* L. He also gives data concerning a quantitative oscillation of *Corvus corax* (L.) and *Remiz pendulinus* (L.) as well as material on the expansion into sub-mountainous areas by *Chlidonias nigra* (L.), *Ixobrychus minutus* (L.), *Coracias garrulus* (L.), *Emberiza calandra* L. and *Remiz pendulinus* (L.). The paper discusses the importance of the old river bed as a resting point for passage migrants before overcoming the Carpathian massif. There are also notes about the devastation of the old river bed's ornithofauna by poachers. The author proposes an idea to establish there a nature reserve.

касается историче-ского вопроса распространения, привела новую группу для установления границ ареала: *Salix alba* L., *Salix viminalis* L., *Salix purpurea* L., *Salix virens* L.; привела материал о распространении *Salix alba* L. и *Salix viminalis* L. и указала на расширение ареала на западное побережье Балтийского моря (L.), *Salix viminalis* L., *Salix purpurea* L., *Salix virens* L., *Salix alba* L., *Salix viminalis* L. В работе рассмотрены пути миграции, как места оттока птиц во время перелетов, особенно птиц, принадлежащих к различным видам, привели-ся данные, свидетельствующие о разорении прибрежных зарослей брановаров. Автор предлагает создать в Турве заповедник.

SUMMARY

The author discusses 25 water bird species, some of which are common in lowlands, but which have recently extended their range in the sub-Polish region. He observed them during the years 1952-1958 in the old bed of the San river at Baranów near Turawa, S. (southern Poland). Among the birds recorded for the first time in this region are: *Turdus merula* L., *Salix alba* L., *Salix viminalis* L., *Salix purpurea* L., *Salix virens* L., *Salix alba* L., *Salix viminalis* L., *Salix purpurea* L., and *Salix virens* L. In the systematic survey the author touches on some zoogeographical questions, contributing new material towards the establishment of geographical range extremes of *Salix alba* L., *Salix viminalis* L., and *Salix purpurea* L. He also gives data concerning a quantitative reduction of *Salix alba* L. and *Salix viminalis* L. as well as material on the expansion into sub-mountainous areas by *Salix alba* L., *Salix viminalis* L., *Salix purpurea* L., *Salix virens* L., and *Salix alba* L. The paper discusses the importance of the old river bed as a resting point for passage migrants before overcoming the Carpathian mass. There are also notes about the devastation of the old river bed's ornithofauna by poachers. The author proposes an idea to establish there a nature reserve.

Redaktor pracy — mgr T. Zabłocka

Państwowe Wydawnictwo Naukowe — Warszawa 1961

Nakład 1550+130 egz. Ark. wyd. 1,0, druk. 1,0. Papier druk. sat. kl. III. 80 g B1. Cena zł 6.—
Nr zam. 97/61 — Wrocławska Drukarnia Naukowa — T-7